

Rättens kommunikations- skapande kvalitet

Bo Carlsson

Rättssociologiska institutionen, Lunds universitet

Endast om det kommuniceras finns det en möjlighet till förändringar, i synnerhet förändringar av samhällets egen symbolordning. Den procedurella rationaliteten består i att framtvunga kommunikation även där sådan annars kanske inte skulle finnas. Det betyder inte att kommunikationen i sig måste leda till ett gott resultat. Det torde dock vara oomtvistligt att kommunikation bättre än icke-kommunikation leder till klarhet om vad som ligger till grund för det egna handlandet. Om inte skulle vi vara tvungna att åter underkasta oss en symbolisk ordning som avkräver oss tro utan kommunikation. Detta steg i kulturutvecklingen torde inte kunna gå att återställa. Tron är visserligen fortfarande viktig, men samhället i allmänhet, och rätten i synnerhet, har i vår tid blivit till mekanismer som tvingar oss att göra det självklara kommunikabelt och kasta det genomskådade över bord. Därmed tvingar den oss emellertid till en ständig nyproduktion, det vill säga när vi upptäcker det modernas specifika karaktär i institutionaliseringen av kollektiva läroprocesser (Eder 1987:227).

Inledning

På en teoretisk nivå diskuterar de amerikanska rättssociologerna Nonet och Selznick den responsiva rättens kommunikativa struktur (1978). Detsamma gäller Teubner och hans tankar kring den reflexiva rätten (1983; 1986). Även Habermas talar om rättens kommunikativa potential. Habermas' tes om rätten som en institution ger med andra ord uttryck för en kommunikativ etik (1987). Samma uttryck tar sig Eders sociala kritik av den procedurella rationaliteten (1987; 1988). På en praktisk nivå ger en del av vårt lands ramlagar utrymme för kommunikation. Det rör sig om en rättslig konstruk-

tion som i varierande grad "bjuder in" aktörer i beslutsprocessen. Bland annat talas det om participation och om ett aktivt deltagande. Anledningen till denna inbjudan kan variera. Det ger dock utrymme för kommunikation.¹ Följande uppsats syftar till att skapa förståelse för denna kommunikation, dess karaktär och premisser. Härvidlag tar jag min utgångspunkt i den tyska diskussionen kring rättens tilltagande proceduralisering. Namn som bör nämnas är, förutom Teubner, Habermas och Eder, även Luhmann (1986), Willke (1986) och Wiethölter (1986).

Uppsatsen avslutas med en kortfattad genomgång av olika rätts-sociologiska och empiriska undersökningar: Stjernquist (1976), Selznick (1966), Ericsson (1985) och Carlsson & Isacson (1989). Förhoppningen är att denna genomgång kan visa på viktiga rätts-sociologiska frågeställningar – frågeställningar som tar sin utgångspunkt i det kommunikativa handlandet och i olika demokratiseringsprocesser.

Habermas har haft störst betydelse för min förståelse av rättens kommunikationsskapande kvalitet, vilket innebär att tonvikten kommer att ligga på hans teori om kommunikativt handlande, hans analys av systematiskt förvrängd kommunikation och hans tes om systemets kolonisering av livsvärlden.

Habermas' rationalitetsparadigm och teorin om det kommunikativa handlandet

Det kommunikativa handlandets betydelse för samhällets integration och utveckling har analyserats av Habermas i ett flertal arbeten. I hans rekonstruktion av historiematerialismen och i hans rationella diskursmodell erhåller det kommunikativa handlandet en central plats. Habermas hävdar att i ett socialt utvecklingsperspektiv har argumentet ersatt tron som legitimering av sociala skeenden. Det är för Habermas ett grundläggande antagande.

I sitt magnum opus, *The Theory of Communicative Action*, gör Habermas ett betydelsefullt och insiktsfullt paradigmskifte – från medvetandefilosofin till det kommunikativa handlandet och till intersubjektiviteten (1984; 1987). Habermas bygger här på George Herbert Mead och den interaktionistiska teorins landvinningar. Det paradigm och den rationalitet som han härvidlag lanserar bygger på att handlingar kan grundas [*Begründet*] eller inlösas [*Eingelöst*]

kommunikativt. Denna rationalitet ställer en rad giltighetsanspråk [*Geltungsansprüchen*] på det kommunikativa handlandet: sanning [*Wahrheit*] då det gäller handlingar som är relaterade till den objektiva världen, rättfärdighet [*Richtigkeit*] då det gäller handlingar som anknyter till den sociala världen, eller trovärdighet [*Wahrhaftigkeit*] då det gäller handlingar som hänför sig till den subjektiva världen.

När Habermas tidigare har talat om det kommunikativa handlandets olika giltighetsanspråk och dess förutsättningar har han använt begrepp som den ideala samtalssituationen, den herraväldesfria kommunikationen, den rationella diskursen och det bästa argumentet (Mc Carthy 1978; Carlsson 1986). Den herraväldesfria och rationella kommunikationen förutsätter frånvaron av systematiskt störd eller förvrängd kommunikation. Pengar, makt, auktoritär-hierarkisk struktur eller vetenskap som "ideologi" kan systematiskt förvränga kommunikationen och åstadkomma vad Habermas betecknar som ett pseudo-konsensus. Det är endast ett bra argument som kan skapa ett rättfärdiggjort konsensus. Habermas hävdar dessutom att pengar, makt eller vetenskap inte är några fundamentala faktorer när det gäller samhällets integration. Dock är de mer framträdande.² Han talar i detta sammanhang om instrumentella och strategiska styrningsmedel som "åsidosätter strukturer i livsvärlden som av nödvändighet har kommunikation som koordinerande mekanism" (1987:369).

Den kommunikativa rationaliteten är mer vittomfattande än Webers analys av rationaliteten – en rationalitet som trots sin kulturkritik allt för mycket haft sitt fotfäste i det instrumentella och strategiska handlandet. Att Habermas' rationalitetsparadigm är mer vittomfattande än Webers innebär att Habermas kan upptäcka och hantera såväl sociala och kulturella som tekniska rationaliseringsprocesser. Produktivkrafternas (den tekniska) utveckling hänför sig till rationaliseringen av det instrumentella handlandet och syftar till att förbättra "kontrollen över en skiftande och oviss omgivning" (1971:93). Rationaliseringsprocesser i den normativa (den sociala och kulturella) sfären och i det moralisk-praktiska handlandet är däremot ämnat att "öka möjligheten till en otvungen koordinering av handlingar, och till konsensuslösningar av konflikter" (ibid). Habermas talar i detta sammanhang om den normativa interaktionsstrukturens utveckling. Denna utveckling följer en inre logik som inte kan reduceras till en ortodox bas-överbyggnadsmodell och betraktas som en enkel reflektion av utvecklingsdynamiken i den grundläggande ekonomiska strukturen (1979).

Det som är centralt i teorin om kommunikativt handlande är att Habermas, till skillnad från Max Weber och analytisk handlingsteori, inte utgår från den ensamme och isolerade individens avsiktsorienterade handlande. Det är Habermas' uppfattning att den analytiska handlingsteorin bortser från "de mekanismer som koordinerar handlingar via interpersonella relationer" (1984:273-274). Habermas hävdar att man i en teori om rationaliteten måste ta hänsyn till "problemet hur ett flertal individer är länkade till varandra" (ibid s 275). Han tar härvidlag sin utgångspunkt i olika förståelseorienterade och konsensusskapande processer mellan aktörer. Med förståelse [*Verständigung*] avser Habermas förståelseprocessen. Det innebär att begreppet förståelse inrymmer en dynamisk och processuell aspekt, och ett element av reflexivitet och igenkännande (Nørrager 1987).

Detta interaktiva och förståelseorienterade perspektiv innebär att Habermas även införlivar den fenomenologiska studien av livsvärlden i sin teori om kommunikativt handlande. Livsvärlden är den värld som vi, enligt Edmund Husserl, delar med andra och som vi har en förvetenskaplig och intuitiv förståelse av, och som vi, enligt Alfred Schutz, tar-för-given-tills-vidare. Livsvärlden berör den sociala integrationen och har en moralisk-praktisk och värderelaterad dimension. Detta ska jämföras med systemet. Systemintegrationen har funktionalitet, effektivitet och kontroll som vägledande imperativ. Båda formerna av integration är viktiga.

Livsvärlden kan, trots dess synbara beständighet, bryta samman. Det kan ta sig många uttryck, till exempel att en patient upplever sig kränkt eller bristfälligt informerad i sin dagliga kontakt med hälso- och sjukvården, eller att föräldrar plötsligt upptäcker utslag på sina barn, vilket de misstänker bero på den nylokaliserade och närbelägna kemiska industrin. Det ger grogrund för argumentation kring saker som tidigare förefallit oproblematiska och självklara. Det är Habermas' uppfattning att i evolutionsperspektiv har livsvärlden blivit allt mer problematiserad. Det kommunikativa handlandet och dess utveckling som integrerande mekanism har i stigande grad problematiserat livsvärldens förhandsförståelse. Det innebär att det kommunikativa handlandet i allt mindre utsträckning kan falla tillbaka på en självklar och allmänt erkänd "bas för enighet" – till exempel tron. Detta betyder i sin tur att såväl bruket av det kommunikativa handlandet som risken för oenighet har en tendens att växa (Nørrager 1987). Problemet kan emellertid "avhjälpas" av olika styrningsmedel, som i vissa sammanhang och på en viss nivå "ersätter" språk-

ket som koordinerande mekanism (ibid). Rätten är ett dylikt styrningsmedel, närmare bestämt den rätt som har sin rot i den statliga interventionens sociala ingenjörskonst eller i olika marknadskrafter ("law as a medium"; Habermas 1987:365). Men rätten inrymmer även en kommunikativ möjlighet ("law as an institution"; ibid).

Spårandet av ett rättssociologiskt problemfält

I sin kritik av det instrumentella förnuftet talade Georg Lukács om "reifikationen av medvetandet". I och med sitt paradigmskifte – från medvetandefilosofin till den interaktionistiska sociologin – omvandlar Habermas problemet. I stället för reifikation av medvetandet talar han om "systemets kolonisering av livsvärlden". Habermas använder detta begrepp för att beskriva den systematiskt störda kommunikation som uppstår då styrningscenterade subsystem som ekonomi och statlig byråkrati intervenerar och tar över den symboliska reproduktionen av livsvärlden. Problematiken kring koloniseringen av livsvärlden har Habermas relaterat till den sociala välfärdsstatens utveckling och till den regulatoriska rättens begränsningar. Men i enlighet med sin tes om den normativa utvecklingen upptäcker Habermas även en moralisk-praktisk dimension i den moderna rättens utvecklingsmöjligheter (Andersen 1988). För att begreppsliggöra rättens utvecklingsdilemma gör Habermas en åtskillnad mellan rätten som ett (instrumentellt) styrningsmedel och rätten som en (kommunikativ) institution. När rätten fungerar som ett styrningsmedel rör det sig om en socialteknologisk intervention som ersätter kommunikativa strukturer och fördelar välfärden enligt sina egna autonoma kriterier. Det är graden av instrumentell rationalitet som är bärkraften när rätten fungerar som ett styrningsmedel. Problemet med denna typ av rättslig reglering ligger i att dess modell av verkligheten är ganska primitiv i jämförelse med de komplexa strukturerna i de självorganiserade sociala systemen, samt att den passiviserar individen och *åsidosätter handlingsssammanhang i livsvärlden som av nödvändighet har kommunikation som koordinerande mekanism*.

Enligt Habermas ligger rättens styrka i att den som institution kan verka som en "extern konstitution" för samhällets socialisering och självreglering. Som institution grundar sig rätten på dess förmå-

ga att involvera parterna i "kommunikativa tvång" som kan grunda eller inlösa värden och problematiserade handlingar. När rätten fungerar som en (kommunikativ) institution innebär det att den "normativt reglerade förståelsen" mer och mer kan ersättas av ett "kommunikativt uppnått konsensus" (Habermas 1984:70). I sitt interaktionistiska och handlingsteoretiska perspektiv talar Habermas om en kommunikativ etik och om procedurell rationalitet (Benhabib 1985).

En rad olika teoretiska och empiriska frågor kan ställas. Vilken utveckling dominerar scenen, rätten som ett styrningsmedel eller rätten som en institution? Kan de verka tillsammans, eller var och en för sig själv?

Om vi utgår från Habermas' begreppsbyggnad vet vi vad som begränsar rätten som ett effektivt och legitimt styrningsmedel, men vad begränsar rättens utveckling som institution och dess kommunikationsskapande kapacitet? Det är den senare frågan som det följande resonemanget ämnar behandla.

Enligt mitt förmenande är rättens möjlighet att som extern institution stimulera kommunikation inte oproblematiserad. Graden av rationalitet är avhängigt anledningen till varför kommunikationen kom till stånd, organisationens eller kommunikationskanalens struktur, aktörernas vilja och handlingsmöjligheter. Habermas talar om en procedurell rationalitet, men Wiethölter talar även om den procedurella rationalitetens *hemliga materialitet* (Wiethölter 1986). Vad Wiethölter åsyftar är att vissa starka grupper gör sig mer hörda och att det påverkar procedurens och kommunikationens resultat. I samma anda förespråkar Eder en social kritik av den procedurella rationaliteten (1987).

Givetvis föreligger en rad olika problem när det gäller det kommunikativa handlandets premisser och rättens kommunikationsskapande kvalitet. Det innebär att en empirisk studie som åberopar sig på Habermas "projekt" måste klargöra såväl kommunikationens faktiska möjligheter som dess begänsningar och graden av (systematiskt eller osystematiskt) störd kommunikation.

Rätten som institution för kommunikation

Ett viktigt empiriskt fält är rättens kommunikativa egenskaper och dess substantiella bestämning via förhandlingar och andra kanaler för argumentation. Här kan Habermas' teori om kommunikativt

handlande och hans analys av systematiskt störd kommunikation vara en inkörsport då det gäller att skapa förståelse för rättens utveckling och tilltagande proceduralisering.

När det gäller rättens möjligheter och utveckling i vårt samhälle innebär Habermas' teser kring rationaliteten att rättens substans måste klargöras, konkretiseras och rättfärdigas kommunikativt och participatoriskt. Habermas menar att rätten inte kan fungera som ett direkt reglerande styrningsmedel eftersom det innebär att viktiga företeelser i livsvärlden negligeras (Habermas 1987). Det gör att rätten endast kan fungera indirekt. Det medför att rättens betydelse, kvalitet och legitimitet kommer att ligga i dess förmåga att sätta igång kommunikation mellan olika parter. En kommunikation som kan stimulera till (självreglerande) läroprocesser och till en demokratisering och en utveckling av normativa interaktionsmönster. I detta sammanhang talas det om rätten som en extern stimulering av kommunikativa och självreglerande processer i samhällets olika subsystem (Teubner 1983; 1986). Eder talar till och med om att rätten kan "framtvunga kommunikation där sådan annars kanske inte skulle finnas" (Eder 1987:227). Att rätten kan fungera genom att fungera indirekt är en uppfattning som både Teubner och Eder har kommit fram till, fast från olika utgångspunkter (Carlsson & Isacson 1989). Både Teubner och Eder är av den uppfattningen att kravet på rätten att fungera indirekt, gör att rättens proceduralisering kommer att tillta. Om vi utgår från Habermas handlings- och rationalitetsteori inrymmer denna utveckling tre, i vissa fall samspelande, möjligheter.³ Figur 1 (nedan) beskriver en instrumentell dimension, en strategisk eller "terapeutisk" dimension och en kommunikativ dimension.

När en rättssociolog studerar olika typer av deltagande i beslutsprocesser och tillgängliga kanaler för kommunikation bör denne ställa sig frågan: Varför ges olika individer ett ökat utrymme för deltagande i beslutsprocessen?

En mer ingående beskrivning av de olika dimensionerna tar sig följande uttryck:

För det första kan proceduren och dess kommunikation användas strategiskt eller alternativt "terapeutiskt". Denna dimension är problematisk. Den inrymmer såväl positiva som negativa inslag. Den strategiska eller "terapeutiska" dimensionen ger fler och fler utrymme att "prata av sig". Är denna möjlighet betingad av att systemet använder proceduren som en "ventil" för att få problemet ur världen, och det olöst, är detta att beteckna som ett strategiskt bruk. Er-

Figur 1 *Olika anledningar till varför aktörer bjuds in för att delta i beslutsprocessen. Omarbetat schema. En tidigare version förekommer i Carlsson & Isacsson (1989)*

Dimension:	Karaktär på kommunikationen:
INSTRUMENTELL:	KOMMUNIKATION FÖR ATT SYSTEMET SKA FÅ INFORMATION. Ett funktionellt sätt för systemet att inhämta och absorbera information från den inbjudna parten och dennes vardagsverklighet (livsvärld). Det är en information som under andra omständigheter inte varit tillgänglig för systemet.
<i>System: systemintegration</i>	
STRATEGISK/ TERAPEUTISK	KOMMUNIKATION SOM ETT PSEUDO-INFLYTANDE. Genom att ge den inbjudna parten uppfattningen av att ha ett verkligt inflytande är det möjligt att systemet kan höja aktörernas motivation, och i förlängningen även effektiviteten.
<i>Livsvärld: social integration</i>	KOMMUNIKATION SOM EN VENTIL. En kanal för den inbjudna parten att prata av sig.
KOMMUNIKATIV:	KOMMUNIKATION SOM KONSENSUS-ORIENTERAD PROCESS OCH SOM EN KANAL FÖR VÄRDEDISKUSSIONER. Denna form har en argumentativ design som stimulerar olika demokratiseringsprocesser och reflexiva läroprocesser som i sin tur konkretiserar, utvecklar eller omdefinierar ramlagarnas innehåll och resultatet av olika sociala processer.

håller individen en viss lättnad av att få prata av sig kan proceduren och kommunikationen möjligtvis fungera och betecknas som "terapeutisk".

Vidare kan den strategiska eller "terapeutiska" dimensionen inveckla parterna i kommunikativa sammanhang och i ett medbestämmande som förbättrar aktörernas motivation. Det är ett förhållande som kan betecknas som "terapeutiskt". Används detta sätt att öka motivation som ett medel att förbättra effektiviteten rör det sig snarare om ett strategiskt handlande.

För det andra kan utvecklingen och tonvikten på det instrumentella handlandet medföra en "funktionalisering" av proceduren, vil-

ket begreppsligt kan spåras till Luhmanns systemteori (1986) och Teubners rättssociologi (1986), och till deras idéer om autopoietiska subsystem. I de fall proceduren har blivit "funktionaliserad" är kommunikationen att beteckna som enbart instrumentell.

I systemteorins begreppsarsenal erhåller det kommunikativa en speciell status. Kommunikationsbegreppet bygger i stort sett på systemets förmåga *att suga till sig information*. Det kan vara en information från patienter och andra klienters vardagsverklighet, en information som utan kommunikativa procedurer och kanaler annars kanske inte skulle nå systemet. Det kan röra sig om en information som gör det lättare att handskas med systemets styrbarhet och självreglering. I detta perspektiv är det effektivitet som i förlängningen är fundamentet för rättens proceduralisering och kommunikativa utveckling.

Kommunikation betraktat som information till systemet är givetvis inte oviktigt, men kan i längden och utifrån ett participatoriskt och handlingsteoretiskt perspektiv inte tjäna som legitimering av rätten och den procedurella rationaliteten. Rättens proceduralisering inrymmer även en tredje möjlighet: Det är en möjlighet som bygger på en kommunikativ kvalitet, där kommunikation som konsensusskapande förståelse och som värdediskussion utgör fundamentet för rättens legitimitet. Här har Habermas' kommunikativa etik och den diskursiva proceduren sin givna och institutionaliserade plats. I denna dimension försvinner dessutom inte den "terapeutiska" och instrumentella dimensionen. De finns automatiskt inbyggda i den förståelseorienterade kommunikationen. Trots positiva kvaliteter är däremot den instrumentella dimensionen ensam inte tillräcklig. Genom en instrumentalisering av kommunikationen insnarjes eller transformeras den kommunikativa och förståelseorienterade dimensionen. Det är i högre utsträckning tal om rättstillämpningens "funktionalisering" än om rättens "proceduralisering".

De tre dimensionerna kommer att vara huvudtemat när det gäller betraktelsen av de fyra rättssociologiska och empiriska studierna. Uppsatsen kommer härvidlag att kortfattat belysa rätten och de kommunikativa mekanismernas karaktär i skilda områden och under olika tidsepoker: skogsvården i början på 1900-talet, utbyggnaden av naturresurserna i Tennessee Valley på 30-talet, miljövården och hälso- och sjukvården under 70- och 80-talet. Av intresse är till exempel huruvida rättens procedurella rationalitet och kommunikationsskapande kvalitet är avhängigt vilka möjligheter parterna har att agera som rättssubjekt och huruvida de argumenterar på lika vill-

kor. Av vidare intresse är resultatet av kommunikationen. I det följande ska jag peka på olika typer av kommunikativa barriärer och strukturella tvång som kan förekomma, samt ställa frågan om olika "systematiska" störningar kan balansera varandra.

Den rätt som har utvecklats på senare tid ger ett ökat utrymme för deltagande samt till förhandlingar och förhandlingsliknande mekanismer för argument och motargument. Det är en rättstyp som bygger på kommunikation och vars struktur är av ramlagskaraktär.⁴ Denna utveckling leder till en allt tilltagande proceduralisering av rätten, en proceduralisering som avsäger sig anspråket på rättens förmåga att materiellt bestämma den sociala utvecklingen. I stället begränsar sig denna rättstyp till att sätta igång kommunikation och olika reflektionsprocesser. Dessutom förskjuts individens rättsliga status från rättsobjekt till *rättssubjekt* (Hetzler 1988:16). Hetzler är av den uppfattningen att människornas rättssäkerhet stärks i och med den reflexiva kvaliteten och genom att individen agerar som ett rättssubjekt (ibid s 17). Det är en uppfattning som trotsar många av ramlagarnas kritiker.

Eder har hävdad att rättens proceduralisering fungerar som en bumper, vilket, enligt hans förmenande, innebär att "kretsen av deltagare ständigt utvidgas" (Eder 1987:215, 218). Teubner talar i detta sammanhang om relevanta aktörer (Teubner 1983). Frågan är vem som bjuds in till denna kommunikation, och varför? En annan fråga är vad som utgör relevant kommunikativt handlande (kommunikation som tar upp instrumentella frågor eller kommunikation som avser moralisk-praktiska aspekter)? En ytterligare fråga är huruvida rättigheter blir avhängigt individuella anspråk och aktörernas handlingsberedskap och handlingsmöjligheter. Frågan har bland annat blivit belyst av Preuss (1986) och Hetzler (1986; 1987). I vårt moderna kommunikationssamhälle torde det vara ett handikapp att inte ha möjlighet eller förmåga att uttrycka och argumentera kring sina anspråk på rättvisan.

De som förespråkar en fortlöpande proceduralisering av rätten och ett ökat utrymme för decentraliserade förhandlingar eller förhandlingsliknande former för kommunikation, menar att dylika argumentativa uppgörelser bättre än detaljreglerad lagstiftning kan skapa förutsättningar för en demokratisk självreglering av fältet. I stället för att verka som ett direkt och instrumentellt styrningsmedel kan rätten antingen tillhandahålla institutionella procedurer för kommunikation eller stimulera till andra kommunikativa mekanismer, vilket kan skapa utrymme för en decentraliserad och diskursiv

konkretisering av substansen, något som i sig utvecklar det sociala fältet. I detta sammanhang talar Eder om "argumentativa uppgörelser" och om "läroprogram" och "läroprocesser" (Eder 1986; Hetzler 1987).

Empiriska studier

Uppsatsen har redogjort för tre olika dimensioner av den kommunikation som inryms i en rad lagar: den instrumentella dimensionen, den strategiska eller "terapeutiska" dimensionen och den kommunikativa dimensionen. Givetvis kan anledningen till aktörernas ökade möjligheter att delta och kommunicera spåras till fler än en dimension. Anledningen till bruket av kommunikation är dessutom betingat av det "reglerade" området. De tre dimensionerna ska i det följande relateras till fyra rättssociologiska undersökningar och deras frågeställningar och resultat: Stjernquist (1976), Selznick (1966), Ericsson (1985) och Carlsson & Isacson (1989).

"Laws in the Forests":

En rätt som bygger på kommunikation och på ramar är inget helt nytt fenomen. Därför kan det vara av intresse att belysa dessa äldre rättsliga konstruktioner och dess förutsättningar.

Det bör poängteras att den svenska utvecklingen under 1900-talet med varierande intensitet har åberopat sig på en rätt vars struktur baserat sig på förhandlingsbara mål, på kommunikation och på en viss substantiell osäkerhet där berörda parter deltagit som kommunikationsparter och därvid framfört argument och motargument. I de fall lagstiftningstekniken under dessa åren baserat sig på ramlagar har det handlat om förhållandevis oproblematiske områden. Ett exempel är 1900-talets skogsvårdslagstiftning som undersökts av Stjernquist (1976). Studiens empiri tar sin utgångspunkt i olika muntliga förhandlingar mellan skogsägare och skogsvårdsstyrelsens fältpersonal, och de "hårda" eller "mjuka metoder" som brukats för att aktualisera en mer långsiktig skogsvård. Studien belyser bland annat hur förändringar i skogsägarnas motivbildning förändrar deras handlande (ibid s 30). Denna reflektion och dessa förändringar är vanligtvis orsakade av argument eller av materiella fördelar eller nackdelar. En av poängerna i Stjernquist studie är att de "mjuka me-

toderna" inrymmer en kärna av kommunikation; en kommunikation som successivt ledde till förändringar i skogsägarnas föreställningar kring skogsvård. Enligt Stjernquist var de mjuka metoderna mer lämpade då det gällde att få med sig skogsägarna på en mer långsiktig skogsvård.

Skogsvårdslagen tycks ha varit framgångsrik. Låt oss titta närmare på studien:

Givetvis kan en kommunikation mellan olika parter uteslutande vara ett sätt att informera om politiska ställningstagande eller eftersträfvade mål – att "aktualisera nya eller latent mål" (ibid s 208). Frågan är hur ensidig dialogen är. Men när det gäller den "mjuka metoden" fanns det även ett visst utrymme för värdediskussioner och förhandlingar. Den fråga som kan ställas är om det rör sig om en förståelseorienterad process eller om övertalningar. Det är faktiskt möjligt att skogsägarna har blivit övertalade utan en ömsesidig förståelse, utan att förstå målet. Vidare kan det röra sig om en kommunikation som var avsedd att öka skogsägarnas motivation och deras uppfattning att de deltar i att forma den långsiktiga skogspolitiken. Det är den strategiska sidan av kommunikationen. På så sätt sattes äganderätten inom parentes, utan att den direkt ifrågasattes. Rätten till självbestämmande över sin egendom hävdades samtidigt som skogsbefolkningen accepterade externt påbjuden reglering (Hetzler 1978).

När det gäller skogsvårdslagen och dess genomslag rör det sig om förhandlingar och en kommunikation där de argumenterande parterna relativt sett stått på lika fot. Skogsägaren fann sin ställning i äganderätten, fältpersonalens roll var baserad på de politiska målen och på makt. Dessutom ägde kommunikationen rum på skogsägarens domäner. Utgår man från Habermas' begreppsapparat kan såväl skogsägarnas ekonomiska ställning som fältpersonalens politiska position beskrivas som styrningsmedel som stör kommunikationen och den ömsesidiga förståelsen. Frågan är om det i detta sammanhang är möjligt att tala om två former av störningar som kan "balansera varandra"? Det bör noteras att i fältpersonalens bakficka fanns materiella medel (belöningar relaterade till det "nya" handlandet) eller den "hårda metoden" (negativa sanktioner mot det gamla handlandet).

En implikation av studien är förutsättningen för deltagandet. Parterna stod relativt sett på lika fot och fältpersonalen kom ur de egna leden, många var söner till skogsägarna (Stjernquist 1976).

"TVA and the Grass Roots":

Denna bok (1966) är ett av Selznicks bidrag till uppspårandet av viktiga undersökningsfält och till utvecklandet av en rad rättssociologiska frågeställningar. Studien behandlar en organisation och ett förhandlingsystem som inbjudit till ett deltagande och en kommunikation mellan berörda parter. Centrala begrepp i studien är *gräs-rötter* och *kooptation*.

Selznicks arbete behandlar Tennessee Valley-projektet i USA på 30-talet och myndigheten bakom, Tennessee Valley Authority (TVA). Projektets syfte var att genomföra utbyggnaden av en rad naturresurser i den outvecklade och av naturkatastrofer drabbade dalen. Projektets utgångspunkt var statlig företagsamhet och intervention. Denna utgångspunkt låg på kollisionkurs med den amerikanska idén om den fria konkurrensen (Lindgren et al 1971:121). Det innebar att det krävdes motiverande åtgärder. Lösningen fann man i gräsrotteorin. Genom att ge "gräsrotterna" inflytande fick TVA till stånd omfattande samarbete mellan olika intresseorganisationer. Där sådana saknades tog TVA initiativ till bildandet av dem (ibid). Att ett samarbete föreligger kan tyda på en viss form av acceptans och att kommunikationen kanaliserats i etablerade former. Frågan är vilka som kunde vara intressanta samtals- och samarbetsparter. När det gäller Tennessee Valley-projektet rörde det sig om "institutionella gräsrotter", inte om "folkliga gräsrotter" (ibid).

Om vi betraktar TVA-studien utifrån dess kommunikativa egenskaper står det klart att deltagandet mer var betingat av att erhålla acceptans för byggandet av kraftstationer, rationalisering av skogs- och jordbruk och flodregleringar än att åstadkomma demokrati. Dessutom etablerade projektet viktiga kontakter. Motivation och kontaktytor tycks ha varit gräsrotteorins premiss, inte något avgörande inflytande i beslutsprocessen. Det är därmed den instrumentella och strategiska dimensionen som utgör grunden för deltagandet

Selznick sammanfattar sin studie med att hävda att gräsrotsdoktrinen blev en skyddande ideologi och att Tennessee Valley Authority förändrades successivt till en mer bevarande myndighet (1966: 262).

"Ett surt regn kommer att falla":

I sin studie av koncessionsnämndens verksamhet har Ericsson (1985) belyst participationens och kommunikationens möjligheter

respektive begränsningar i olika miljö- och koncessionsfrågor. Undersökningen hämtar inspiration i Frankfurtskolan och hos dess nuvarande portaltfigur, Habermas. Det är deras diskussion om förhållandet mellan natur, samhälle och individ som är på tapeten. En intressant frågeställning i boken är vilken betoning livsåskådningar och kommunikation kring livskvalitet får i förhållande till vetenskapligt dominerade argument och ekonomiska intressen. Kort sagt: Hur tungt väger naturvårdsintresset, när hot mot sysselsättningen ligger i den andra skålen? Vad som klargörs i undersökningen är bland annat vilka argument som framförs, vilken vikt det läggs vid olika typer av argument och vem som framför dem.

Ett centralt empiriskt tema i arbetet är olika intressegruppers uppfattning om kommunikationsbehovet. Det avläses i olika remissvar till miljölagstiftningen. Här märker man att en rad redan etablerade organisationer strävar efter att begränsa antalet "relevanta aktörer" och att "snärja in" deltagargruppen. Dessa organiserade intressegrupperingar upplever sig ha ett tillräckligt inflytande över samhällsutvecklingen, men befarar att detta inflytande skulle minska om ytterligare grupper fick samma möjligheter. Dessutom betraktas allmänheten (lokalbefolkningen) och deras naturintresse inte som intressant och viktigt för beslutsprocessen. De har inget att tillföra kommunikationen som är av instrumentellt värde (jmf HSL och tillsynslagen; se nedan).

Ett annat viktigt tema i Ericssons studie är förhandlingarnas utgångspunkt och tyngdpunkt: värderationalitet kontra instrumentell rationalitet. Det är den instrumentella rationaliteten som dominerar, vilket leder till omvandlingen av miljöfrågor till vetenskapligt hanterbara och tekniska problem. Ett illustrativt exempel är förvandlingen av lokalbefolkningens luktupplevelser av en industri och dess utsläpp till något mät- och kalkylerbart, genom att skicka ut en oberoende och objektiv "luktpanel" för att sedan beräkna deras luktupplevelse. Dessutom beskriver Ericsson en rad köpromisser. En *pseudo-kompromiss* kan sägas föreligga när industrin krävt en skorsten på 60 meter och allmänhetens representanter varit kritiska mot skorstenen men accepterat en skorsten på 120 meter, och den kvantitativt "rättvisa" kompromissen i koncessionsnämnden blir 90 meter. Det förefaller som om allmänheten "tjänat" 30 meter på att delta i beslutsprocessen, men skorstenens höjd på 90 meter innebär att lokalbefolkningen på en kulle i närheten av industrin får se sitt sovrum fyllt av rök från skorstenen.

Ericsson vill genom sitt arbete visa att miljölagstiftningens syfte, "ökat medinflytande var ett honnörsord, men inte mer" (ibid s 236). I regel har miljöorganisationer och allmänheten blivit informerade på ett sent stadium. De har härvidlag svårt att mobilisera argument som behandlas som starka i beslutsprocessen. Den kommunikation som förekommer i beslutsprocessen kring miljö och koncession kan hänföras till den strategiska dimensionen, dels som ett pseudo-inflytande och dels kanaliseras naturvårdsintresset i ofarliga banor – allmänheten och miljövårdsorganisationerna får ett tillfälle att protestera och "prata av sig".

Men "det förhåller sig uppenbarligen på det sättet att de kommunikationsstrukturer som föreliggande lagstiftning etablerat inte räcker till för att besluten ska anses legitima" (Ericsson 1988:64). Miljöaktivisterna upplever att deras argument saknar tyngd och att deras deltagande är av karaktären pseudo-inflytande. De vill inte enbart "prata av sig", de vill även påverka beslutsprocessen och miljöns utformning. I vissa fall leder detta till civil ohörsamhet. Det rör sig om en (kollektiv) handling som kan ses "som en sista utväg när samhället inte lyssnar på argument" (ibid s 56). "Civil olydnad blir ett fenomen som aktualiseras då kommunikationsstrukturerna inte är öppna" (ibid s 66). Den civila ohörsamheten blir ett fall för domstolen. Miljöaktivisterna använder även detta forum för att föra fram argument i miljöfrågan. Men domstolen har i detta fall ett straffrättsligt förfarande och är endast intresserade av huruvida den åtalade klättrat över staketet. En kommunikation om miljön är ointressant för domstolen – det rör sig om ett straffrättsligt förfarande. Ur juridisk synvinkel anses sakfrågan i regel klar, vilket gör att "domstolen sällan anser det nödvändigt med några längre utläggningar från den tilltalades sida" (ibid s 72). Detta har lett till "ett standardförfarande där tiden är utsatt till 20 minuter per 5 tilltalade" (ibid s 73). Detta är en besvikelse för miljöaktivisterna. "För dem är stakekets konstitution av mindre intresse – det viktigaste är att diskutera kärnkraftens farlighet" (ibid s 72).

Domstolsförfarandet kring den civila ohörsamheten kan inte kategoriseras med hjälp av tidigare presenterat schema eftersom processen inte syftar till något deltagande eller någon kommunikation.⁵ I förlängningen är dock den civila ohörsamheten och kommunikationen i domstolen avhängigt av att tidigare kommunikationskanaler upplevts som stängda – kanaler och beslutsprocesser vars honnörsord syftat till kommunikation och inflytande. "En stängd kommunikation begränsar valmöjligheterna och stänger slutligen alla avfarter" (ibid s 74).

"Hälsa, kommunikativt handlande och konfliktlösning":

När det gäller patientens ställning i hälso- och sjukvården och dennes förhållande till såväl systemet som den enskilda personalen är det uppenbart att de inte står på lika fot. (Enligt pågående maktutredning har patienter och föräldrar till barn i grundskolan minst inflytande och makt i vårt samhälle.) Det har funnits anledning att stärka patientens ställning genom att i lag formulera övergripande mål som syftar till att demokratisera hälso- och sjukvården. 1983 års hälso- och sjukvårdslag är ett uttryck för denna strävan. Här talas det bland annat om patientens inflytande, dennes insyn och integritet. Hälso- och sjukvårdslagen riktar sig dock till landstingskommunerna och reglerar deras skyldighet att utforma vården utifrån vissa mål. Lagen ger däremot inte patienten någon explicit formulerad rättighet. Den rätt patienten har är möjligheten att anmäla upplevda missförhållanden som "fel eller försummelse". Denna möjlighet regleras genom tillsynslagen och anmälningarna utreds och prövas av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN). Ansvarsnämnden kan betecknas som en kommunikationskanal för den enskilde patienten som upplever sig felaktigt eller orättfärdigt behandlad. Det bör noteras att patientens klagomål och undran om allt gått rätt tillväga kan snärjas in i den formalism och den utredningsteknik som är uppbyggd kring utredandet och bevisandet av ett specifikt ansvar för en enskild befattningshavare inom hälso- och sjukvården (Carlsson & Isacson 1989).

Den procedur som tillsynslagen tillhandahåller patienten och dennes möjlighet att till HSAN anmäla och argumentera kring fel eller försummelse kan upplevas som "terapeutisk". Patienten kan känna ett behov av att få dela med sig av sin dåliga erfarenheter, samt att någon lyssnar på och utreder dennes upplevelser, oavsett ansvarsfrågans eventuella lösning. Men möjligheten att få anmäla fel eller försummelse kan även betraktas strategiskt. Fel eller försummelse-processen kan fungera som en ventil och avlastare som kan hålla problemet på en lämplig och ofarlig nivå. Genom att tillhandahålla en möjlighet att anmäla *enstaka detaljer* och *enskilda befattningshavare* inom hälso- och sjukvården kan dessutom verksamheten i stort legitimeras (Illich 1976).

Den instrumentella dimensionen kräver en längre förklaring. Att patienten i och med 1980 års tillsynslag fått en möjlighet att som part delta i fel eller försummelse-processen har samtidigt medfört att kretsen av deltagare har utvidgats och att nya typer av klagomål tillkommit. Ansvarsnämndens utredningsmöjlighet har inte stärkts i

samma takt – av ekonomiska skäl. Denna utveckling och det faktum att antalet anmälningar ökat har gjort att ärendebalansen – antalet ärenden under utredning – ökat, vilket i sin tur har medfört att handläggningstiden blivit längre. Förslag om effektivisering av HSN:s rutiner har framförts bland annat av Statskontoret. Förslaget går i all enkelhet ut på att ta bort en del typer av klagomål, så kallade bagateller. Det är klagomål som inte omedelbart berör den medicinskt-instrumentella behandlingen utan som hänför sig till interaktionen mellan patient och hälso- och sjukvård. Det bör i sammanhanget noteras att en tredjedel av anmälningarna som inkommer till HSN berör interaktionen: bristande information eller nonchalant bemötande (Carlsson & Isacson 1989). Statskontorets förslag innebär således att patientens möjlighet att framföra moralisk-praktiska klagomål kring felaktigheter eller orättfärdigheter som de upplever som väsentliga och problematiska begränsas.

Hälso- och sjukvårdens kvalitet är emellertid i lika hög grad beroende av interaktionsstrukturens utveckling som dess instrumentella och tekniska utveckling. Det gör att en kommunikation och ett synliggörande av brister i informationen till patienten och bemötandet av patienten är av betydelse för tillsynslagens procedurella rationalitet och för fel- och försummelse-processens legitimitet. I varje fall om man utgår från Habermas' interaktionistiska paradigm och hans kommunikativa rationalitet. Dessutom är legitimitet är ett lika bra mått på sjukvårdens kvalitet som effektivitet och produktivitet, om inte rent av bättre (Carlsson & Isacson 1988). Om man vill ta hälso- och sjukvårdslagens mål på allvar måste patienten ha en möjlighet att som fel eller försummelse anmäla undermålig information och olämpligt bemötande. I annat fall framstår honnörsord som integritet, respekt och omtanke, insyn och inflytande – mål och värden som formulerats i hälso- och sjukvårdslagen och som anger riktningen för hälso- och sjukvården på 90-talet – som uppenbar ideologi. I detta perspektiv borde klagomål som berör interaktionen mellan patient och hälso- och sjukvård kunna fungera som en moralisk-praktisk läroprocess som utvecklar och demokratiserar hälso- och sjukvårdens interaktionsmönster. Statskontorets förslag till begränsningar ger däremot en störd och inskränkt kommunikation, där instrumentella frågor får något av en monopolställning. I och för sig kan kommunikationen även bli systematiskt störd genom en alltför betungande ärendebelastning, men det rättfärdigar inte inskränkningar i möjligheten att framföra olika typer av klagomål.

Avslutande diskussion

Den detaljreglerade rätten liksom den regulatoriska och avsiktsorienterade rätten har uppenbara begränsningar (se Teubner 1983; 1986). Men även den procedurellt rationella rättstypen som utgör sig för att vara en extern stimulering av självreflekterande kommunikativa processer kan vara problematisk. Den behöver inte vara kommunikativt och förståelseorienterat betingad.

De fyra ovan beskrivna undersökningarna och framför allt deras teoretiska implikationer visar att kommunikationen och allmänhetens eller den enskilde individens deltagande i beslutprocessen kan vara betingad av såväl instrumentella och strategiska eller "terapeutiska" premisser som av kommunikativa och förståelseorienterade kvaliteter. Schemat i figur 2 sammanfattar tyngdpunkten i de fyra ovanstående empiriska fälten, när det gäller anledningen till varför grupper eller individer "bjuds in" för att delta i processen och i utformningen av substansen. Det bör påpekas att schemat inte har någon ambition att vara fullständig, utan den bygger på de iakttagelser som jag i min beskrivning av de olika undersökningarna lyft fram och som, enligt mitt förmenande, är viktiga för olika rättssociologiska frågeställningar kring möjligheter eller begränsningar i rättens kommunikationsskapande kvalitet. Det rör sig om teori som kan ha en betydelse vid studiet av kommunikationens *grad av störd kommunikation*.

Figur 2 *Rättens kommunikationsskapande karaktär relaterat till fyra rättssociologiska undersökningar.*

STUDIE:	DIMENSION:	INBJUDNA PARTER:
<i>Laws in the Forests</i>	Strategisk och kommunikativ	Enskilda skogsägare (stark ställning)
<i>TVA and the Grass Roots</i>	Instrumentell → Strategisk	"Institutionella" gräsrotter
<i>Ett surt regn kommer att falla</i>	Strategisk	Allmänheten och dess miljöorganisationer
<i>Hälsa, kommunikativt handlande och konfliktlösning</i>	Kommunikativ och terapeutisk (Strategisk) → Instrumentell	Enskilda patienter (svag ställning)

Trots att rätten skulle basera sig på kommunikation och participation behöver det inte innebära att denna rätt ger utrymme för värde-diskussioner och olika demokratiseringsprocesser. Kommunikationen kan vara ett sätt för systemet att låta individen "prata av sig", antingen terapeutiskt eller strategiskt. Kommunikation som "terapi" har en funktion att fylla, men är inte tillräckligt. När det rör sig om en strategisk infallsvinkel låter systemet individen framföra argument, för att sedermera inte ta notis om individens argument. Den strategiska dimensionen faller utanför det procedurellt rationella. Det torde dock vara svårt att empiriskt belysa den strategisk/terapeutiska dimensionen. Däremot faller instrumentaliseringen av kommunikationen inte utanför det procedurellt rationella, och det rör sig dessutom om en viktig rättsociologisk fråga.

Instrumentaliseringen av kommunikationen är betingad av systemets behov av viss information, i vetskap om att deras egen modell av verkligheten är ganska primitiv. Givetvis är denna rättstyp mer berättigad än den intervenerande och socio-teknologiska regleringsformen – individen har trots allt en uppgift att fylla eftersom denne förser systemet med information. Utifrån ett participatoriskt och handlingsteoretiskt perspektiv är detta dock inte tillräckligt för att legitimera en rätt som bygger på ramar och kommunikation. En kommunikation på instrumentell bas är att beteckna som en störd eller insnärjd kommunikation eftersom systemet i effektivitetens namn kan "välja" den information som de upplever vara till gagn för kontrollen och samhällets instrumentella utveckling. Omvänt kan systemet "välja bort" argument som de betecknar som instrumentellt ointressanta och hantera dessa argument som bagateller. Det kan röra sig om moralisk-praktiska problem som är viktiga såväl för den enskilde individen som för samhällets normativa utveckling och naturens fortbestånd.

Slutsats

Procedurell rationalitet är inte enbart betingad av hur många och vem som deltar i beslutsprocessen. Det som kan betecknas som procedurellt rationellt är givetvis avhängigt kommunikationens kvalitet och, vilket inte får glömmas bort, dess syfte. Det strategiska faller utanför det procedurellt rationella. Däremot är det "terapeutiska" och instrumentella viktigt, men dock otillräckligt för att legitimera en rätt som baserar sig på participation. I ett handlingsteoretiskt perspektiv är det den förståelse- och konsensusorienterade kommunika-

tiva dimensionen som är grunden för det procedurellt rationella. Med den kommunikativa dimensionen medföljer dessutom automatiskt den "terapeutiska" och den instrumentella dimensionen.

Reservation: Det är trots allt oomtvistligt att *kommunikation är bättre än ingen kommunikation* vare sig den är strategiskt, "terapeutiskt" eller instrumentellt betingad.

Noter

- 1 När jag i denna uppsats kommer att tala om rättens kommunikativa potentialer jag inte lagen "som ett instrument för att överföra ett politiskt ställningstagande till faktisk verksamhet i myndigheter eller andra organisationer" (Åström 1988:7).

Det är däremot Åströms definition på rättens kommunikativa funktion, och det är en egenskap som han i en typologi tillför den planerande regleringsformen, i konkurrens med två andra regleringsformer: den intervenerande respektive den självreglerande regleringsformen (ibid s 52). Enligt mitt förmenande är såväl Åströms definition som hans typifiering problematisk. Detta problem kan sammanfattas genom följande iakttagelse: Om man utgår från Åströms definition av rättens kommunikativa funktion torde all rättslig reglering vara kommunikativ, såväl den självreglerande som den planerande regleringsformen, och i synnerhet den intervenerande regleringsformen. Att ett socialt fält överhuvudtaget blir reglerat, oavsett regleringsform, visar på ett politiskt ställningstagande i någon form.

Att all rättslig reglering innebär ett politiskt ställningstagande är en uppfattning som väl överensstämmer med Peters' kunskapssociologiska presentation av rätten. Han har hävdad att rättens definitioner av grundläggande element medför omfattande tolkningar och val. Peters' poäng är att rätten i sitt förhållande till den sociala verkligheten består av tre budskap: *Detta är något som kan bli reglerat. Vi gör det på detta speciella sätt. Det kan dock göras annorlunda.* Rätten inrymmer därmed en paradox: *Samtidigt som lagstifningen frambringar klarhet och säkerhet i det sociala umgänget pekar den på möjligheten till alternativ och förmedlar därmed osäkerhet* (Peters 1986:254)

Det är min uppfattning att en rättssociologisk förståelse av rättens kommunikativa potential – dess kommunikationsskapande potential – lämpligen bör spåras till en annan nivå än till Åströms förmedlingsperspektiv. Det är min åsikt att förståelsen av rättens *moderna förutsättningar* tjänar på att studeras och hanteras utifrån de "kommunikativa tvång" och de förståelse- och läroprocesser som rätten kan involvera olika parter i. Det innebär att kommunikationsbegreppet hänförs till en annan nivå: inte till en nivå som överför och förmedlar innehåll (politiska ställningstagande transformerade till rättslig substans), utan till de förhandlingar och kommunikativa processer som rätten kan sätta igång eller garantera, och som konkretiserar, anpassar eller formar de övergripande målen. I en institutionaliserad form blir det här tal om rättens proceduralisering.

I stället för att tala om rättens kommunikativa kvalitet (Carlsson & Isacson 1989) är det mera korrekt att tala om dess *kommunikationsskapande* kvalitet. Det kommunikativa ska sökas i de *processer* – dvs de förståelseorienterade och konsensusskapande processer – som rätten kan stimulera eller ge upphov till i olika sociala fält.

- 2 Habermas har hävdad att den normativa grunden i teorin om det kommunikativa handlandet och dess giltighetsanspråk inte är godtycklig, utan är inbyggd i själva språkets struktur och väsen. Det innebär att språket erhåller sin mening genom dess inneboende förmåga att skapa "ömsesidig förståelse". Habermas hävdar på så sätt att språket, det kommunikativa handlandet, *per se* representerar en rationell princip. Det tar sig uttryck i följande citat: "What raises us out of nature is the only thing whose nature we can know: language. Through its structure autonomy and responsibility are posited for us. Our first sentence expresses unequivocally the intention of universal and unconstrained consensus (Habermas 1978:314).

Förutom förmågan att åstadkomma "ömsesidig förståelse" och konsensus kan språket användas strategiskt. I stället för att till exempel avslöja falskhet kan språket och dess kanaler upprätthålla olika illusioner. I stället för att verka som en demokratiseringsprocess kan språket utestänga svaga grupper. Habermas talar i detta sammanhang om en störd och förvrängd kommunikation och om ett strategiskt handlande som trots sin sociala karaktär är kopplat till en instrumentell rationalitetssyn. Habermas vill dock framhäva att kommunikation som en förståelseprocess är mer fundamentalt – om än mindre framträdande – än det strategiska handlandet och den förvrängda kommunikationen. Om detta förhållande skriver han:

"The structure of distorted communication is not ultimate: it has its basis in the logic of undistorted language communication... Wittgenstein has remarked that the concept of reaching understanding lies in the concept of language" (Habermas 1974:17).

Det har förekommit en del kritik mot Habermas diskursmodell. Kritikerna har menat att modellen är antingen orealistisk eller utopisk och att erfarenheten av offentliga debatter "ställer föreställningen om den oförvrängda kommunikationen på hyllan" (Bauman 1987: 96-97). Enligt Bauman bygger kritiken på ett missförstånd. Habermas är inte så naiv att han vill mena att modellen är ett praktisk förslag för att uppnå konsensus i vårt samhälle, utan i stället rör det sig om en *idealtyp* med vilken man kan kritisera och pröva värdet och rättfärdigheten i ett uppnått konsensus (Bauman 1978:243 och 1987:97).

- 3 Vad som kännetecknar Habermas tre handlingstyper kan illustreras av följande schema (Habermas 1984:285):

	Action orientation	
Action situation	Oriented to success	Oriented to reaching understanding
Non-social	<i>instrumental action</i>	—
Social	<i>strategic action</i>	<i>communicative action</i>

- 4 Jag har valt att belysa problematiken kring ramlagarnas innebörd och utveckling utifrån ett handlingsteoretiskt perspektiv med participation och kommunikation som ett centralt tema. Det innebär inte att det är det enda sättet att skärskåda ramlagarnas egenskaper. Ramlagarna kan även belysas med hjälp av organisationsteori och systemteori. I detta sammanhang brukar det talas om att ramlagstiftningen medför allt för stor osäkerhet för tillämparna. Enligt Hetzler är de "svårigheter i tillämpningen som ramlagar ger upphov till... att betrakta som barnsjukdomar av övergående natur" (1988:14).

- 5 Den civila ohörsamheten är en fortsättning på kommunikationen (märk von Clausewitz uppfattning om att krig är en fortsättning på politiken). Men domstolsförhandlingens hantering av civil ohörsamhet syftar inte till kommunikation. I varje fall inte enligt min definition på rätten och det kommunikativa handlandet – och på rättens kommunikationsskapande kvalitet. I och för sig förmedlar domstolarna ett politiskt ställningstagande: ”att det är allvarigare att klättra över staket än att förgifta miljön” (Ericsson 1988: 73). Men det är varken en bra definition på rättens kommunikativa potential eller ett rättvisande exempel på Ericssons hantering av kommunikationsbegreppet (jmf Åström; se not 1).

Litteratur

- ANDERSEN, HEINE (1988) *Rationalitet, velfærd & retfærdighed* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
- BAUMAN, ZYGMUNT (1978) *Hermeneutics and Social Sciences* London: Hutchinson
- BAUMAN, ZYGMUNT (1987) *Legislators and Interpreters* Cambridge: Polity Press
- BENHABIB, SEYLA (1985) ”The Utopian Dimension in Communicative Ethics” i *New German Critique* nr 35
- CARLSSON, BO (1986) ”Habermas’ teori om den kommunikativa kompetensen” i *Tidskrift för rättsociologi* Vol 3 nr 2
- CARLSSON, BO (1987) ”Är reflexiv rätt radikal?” i *Tidskrift för rättsociologi* Vol 4 nr 3-4
- CARLSSON, BO & ÅKE ISACSSON (1988) ”Rationalitets- och legitimitetskris i hälso- och sjukvården: God vård – vad är det, och hur mäts det?” i *Retfærd* nr 4
- CARLSSON, BO & ÅKE ISACSSON (1989) *Hälsa, kommunikativt handlande och konfliktlösning* Lund: Bokbox Förlag (Scandinavian Studies in the Sociology of Law, Vol II)
- EDER, KLAUS (1986) ”Prozedurale Rationalität” i *Zeitschrift für Rechtssoziologie* nr 1
- EDER, KLAUS (1987) ”Die Autorität des Rechts. Eine soziale Kritik prozeduraler Rationalität” i *Zeitschrift für Rechtssoziologie* nr 2
- EDER, KLAUS (1988) ”Critique of Habermas’s Contribution to the Sociology of Law” i *Law & Society Review* nr 5
- ERICSSON, LARS (1985) *Ett surt regn kommer att falla* Lund: Bokbox Förlag (Scandinavian Studies in the Sociology of Law, Vol I)
- ERICSSON, LARS (1988) ”Civil ohörsamhet” i *Tidskrift för rättsociologi* Vol 5 nr 1
- HABERMAS, JÜRGEN (1971) *Toward a Rational Society* London: Heinemann
- HABERMAS, JÜRGEN (1979) *Communication and the Evolution of Society* London: Heinemann
- HABERMAS, JÜRGEN (1984) *The Theory of Communicative Action Vol 1: Reason and Rationalization in Society* Cambridge: Polity Press
- HABERMAS, JÜRGEN (1987) *The Theory of Communicative Action Vol 2: The Critique of Functionalist Reason* Cambridge: Polity Press
- HETZLER, ANTOINETTE (1978) ”Some Comments on Lawful-Conforming Behavior” i *Festskrift till Per Stjernquist* Lund: Studentlitteratur
- HETZLER, ANTOINETTE (1986) ”Administrative Justice and Social Rights” (opublicerat manus)
- HETZLER, ANTOINETTE (1987) ”Alternative Dispute Resolution” (opublicerat manus)

- HETZLER, ANTOINETTE (1988) "Ramlagar – det moderna samhällets styrningsteknik" i *I Blickpunkten 1988 – Tidskrift från forskningsdelegationen om den offentliga sektorn*
- ILLICH, IVAN (1976) *Den farliga sjukvården* Stockholm: Aldus
- LINDGREN, LENA, DAN MAGNUSSON & PER STJERNQUIST (1971) *Sociala styrningsformer* Stockholm: Almqvist & Wiksell
- LUHMANN, NIKLAS (1986) "The Self-reproduction of Law and Its Limits" i G. Teubner (1986)
- MCCARTHY, THOMAS (1978) *The Critical Theory of Jürgen Habermas* Cambridge: Polity Press
- NONET, PHILIPPE & PHILIP SELZNICK (1978) *Law in Transition: Toward a Responsive Law*
- NØRRAGER, TROELS (1987) *System og livsverden* Århus: ANIS
- PETERS, ANTONIE A G (1986) "Law as Critical Discussion" i G. Teubner (1986)
- PREUSS, ULRICH (1986) "The Concept of Right in the Welfare State" i G. Teubner (1986)
- SELZNICK, PHILIP (1966) *TVA and the Grass Roots* New York: Harper Torchbooks
- STJERNQUIST, PER (1976) *Laws in the Forests* Lund: Gleerups
- TEUBNER, GUNTHER (1983) "Substantive and Reflexive Elements in Modern Law" i *Law & Society Review*
- TEUBNER, GUNTHER (1986) "After Legal Instrumentalism?" i *Dilemmas of Law in the Welfare State* (ed) G. Teubner, Berlin: Walter de Gruyter
- WIETHÖLTER, RUDOLF (1986) "Proceduralization and Materialization in the Law" i G. Teubner (1986)
- WILLKE, HELMUT (1986) "Three Types of Legal Structure: The Conditional, the Purposive and the Relational Program" i G. Teubner (1986)
- ÅSTRÖM, KARSTEN (1988) *Socialtjänstlagstifningen i politik och förvaltning* Lund: Studentlitteratur

